

УДК 130.122:304]:17.02

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-102-3-371-380>

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАПОРУКА ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ

І. Д. Чернікова

ORCID 0000-0002-7633-2293

Гуманітарна культура пов'язана з пізнанням і освоєнням людиною інтелектуальних і духовних феноменів, що сприяють подальшому розвитку її як особистості і інтеграції в людське співтовариство. Гуманітарна культура особистості не є застиглим утворенням, вона формується і постійно поновлюється в певному проблемному полі людської діяльності. Гуманітарна культура входить в поняття професійної культури, забезпечуючи її гуманітарну складову так само, як професійна культура входить в поняття гуманітарної як установка людини на творчу, соціально відповідальну професійну діяльність.

У статті розглядаються питання розвитку гуманітарної культури у студентів університету технічного профілю. Виявлений гуманітарний потенціал в змісті технічної освіти, який сприяє розвитку компонентів гуманітарної культури, враховує базову систему цінностей (аксіологію) сучасних суспільних відносин як реалізацію дієвої формули душевної безпеки. Духовна безпека сучасного суспільства і гуманітарна культура особистості особливо актуальна, в зв'язку з тим, що матеріальна складова не тільки зумовлює духовну безпеку суспільства, культуру особистості, але і виступає необхідною умовою для розробки і впровадження більш високих технологій інноваційної спрямованості і актуальних наукових відкриттів. Створення сучасного високотехнологічного виробництва в епоху розвитку комп'ютерно-мережових програм, впровадження в повсякденне життя людини елементів штучного інтелекту, інтенсивне застосування винаходів, пов'язаних з нанотехнологіями, електромобілями, біороботами, киборгами, безсумнівно, змінює соціальну структуру і суспільні відносини.

В інформаційному суспільстві в період «перезавантаження» суспільних відносин особливо актуальним стає сигма безпеки, яка представляє собою особистість, що володіє, сучасними професійними знаннями, почуттям обов'язку, високим рівнем інтелекту самосвідомості, толерантністю, яка прагне до гармонії з

природою і соціумом, де існує повага до загальноприйнятих норм поведінки, законам.

Ключові слова: гуманітарна культура, гуманістична етика, гуманітарна культура людини, цінність, особистість, духовна безпека.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Проблеми сучасної цивілізації, все нові виклики часу, зміни, що відбуваються в країні і світі, ставлять людину перед необхідністю переосмислення своєї ролі в історичному процесі, пошуків гуманістичного підходу до їх вирішення.

Мірилом цивілізаційного процесу оголошуються такі критерії, як самоцінність людини, її право на розвиток, вона сама. При цьому людина несе відповідальність за свою долю і долю планети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Поняття «гуманітарна культура» з'явилося в 90-і рр. ХХ ст. і трактувалося як певний набір знань, умінь і навичок у гуманітарній області. Надалі наповнення цього поняття розширюється і включає цілеспрямовану діяльність в освіті і науці (І. Бех, І. Зязюн, О. Сухомлинський), моралі (С. Вершловський, О. Савченко), спілкуванні (В. Гриньова, Е. Зеєр, Ю. Швалб), мистецтві (О. Горбенко, М. Ткач), самовдосконаленні (О. Солодухова, Т. Яценко), духовності (В. Андрущенко, І. Бех, Г. Шевченко).

Діяльнісно-практичний компонент гуманітарної культури проявляється як в гуманному ставленні до людей у всіх сферах життя (в побутовій, суспільній, професійній), так і в специфічних видах діяльності людини, які називаються гуманітарними, «звернених до людини, заснованих на відносинах «людина-людина»» (Шевченко, 2004, с. 7).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В глобалізованому соціальному просторі особливо актуалізується проблема, яка пов'язана з духовною безпекою суспільства, з пріоритетом духовної культури особистості. Історія має досить багато прикладів подолання кризового стану суспільства і людини. Це породило ідею «про розвиток і ускладнення системи культури за допомогою соціокультурної і політичної кризи як практики «перезавантаження» ціннісної парадигми політичного лідерства, культури і соціуму» (Шевченко, 2018 с. 368). У процесі еволюційного розвитку людини і прогресу цивілізації вікно можливостей постійно розширюється.

Соціально-економічні перетворення значно змінили життя людей, відбилися на духовній безпеці особистості. В умовах соціально-політичної нестабільності, ломки системи духовно-моральних цінностей, втрати чітких

світоглядних орієнтирів, а іноді і сенсу життя – вельми актуальною стає проблема духовної безпеки життя особистості.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної освіти значно зростає значення послідовного вирішення завдань формування в стінах закладів вищої освіти гуманітарної культури особистості.

Мета статті полягає у визначенні основ формування гуманітарної культури особистості як запоруки духовної безпеки, та впливу її розвитку і інтеграції в людське співтовариство.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Перш за все, гуманітарна культура – це ціннісна основа, що дає можливість людині оцінювати феномени навколишнього світу і себе саму як суб'єкта діяльності в цьому світі. Зауважимо, що в аспекті гуманітарної культури мова йде саме про цінності, а не про норми. Дотримання норм (правових, етичних і естетичних) ще не є показником високої гуманітарної культури особистості: для цього необхідно подолання ставлення до норми як соціальної необхідності і вихід на більш високий рівень – рівень усвідомлення норми як особистої цінності. Ставлення до норми як до особистої цінності впливає на поведінку, однак у багатьох людей необов'язково проявляється на рівні усвідомлення і не завжди пов'язане з рефлексією. В цьому випадку можна швидше говорити про природну моральність людини або її природне естетичне чуття. Гуманітарна ж культура особистості, з точки зору автора Г. Шевченко (2018), передбачає саме «усвідомлене, отрефлексоване ставлення до норм як цінностей, в основі чого лежить орієнтація на певні критерії» (с. 6). Тому наявність таких критеріїв, нехай навіть не артикульованих в повній мірі, але готових бути використаними в процесі сприйняття і оцінювання різноманітних феноменів дійсності, є важливим компонентом.

Проте, зауважимо, що формування таких критеріїв оцінки (в першу чергу етичних і естетичних) не може бути виключно об'єктивно-раціональним. Поняття цінності передбачає поєднання як об'єктивного, так і суб'єктивного погляду на предмет оцінки. В даному випадку доречно процитувати М. Каґана (2003) – визнаного теоретика ціннісного підходу в науці: «Поняття «цінність» позначає особливі відносини між суб'єктом і об'єктом, що не зводяться ні до чистої об'єктивності теологічного типу, що веде нас до абсолютного, ні до «голої» суб'єктивності психологічного погляду, що породжує абсолютну ж відносність ціннісних суджень» (с. 194).

Суб'єктивність оцінки, маючи повне право на існування, часто не піддається раціональному аналізу і пов'язана з ірраціональними

компонентами психіки. Як надлишок, так і недолік ірраціонального, заважає нормальному існуванню людини. Здатність людини тверезо, раціонально дивитися на життя, безумовно, сприяє її творчій діяльності і запобігає можливості маніпулювання нею. Однак чисто раціональне мислення, не будучи доповненим ірраціональними компонентами, передбачувано і прораховано, а значить, не менше ніж повністю ірраціональне, піддається маніпуляції. Перед маніпулюванням взагалі більш уразливими є «крайні» варіанти свідомості, що «характеризуються як нестачею, так і надлишком раціональності», – про це докладніше розповів (Вебер, 1990, с. 465). Як це не парадоксально, але певна частка ірраціонального абсолютно необхідна, щоб суспільство могло функціонувати за цілком розумними законами. Справа в тому, що витіснена в підсвідомість потреба в ірраціональному, не знаходячи «законного» виходу в життя соціуму, здатна погубити його, трансформуючись у виплеск божевілля і невмотивованої агресії. Гармонійне поєднання раціонального з ірраціональним в індивідуальній і суспільній свідомості лежить в основі «ціннісно-раціональної соціальної дії» (Там само, с. 472), здатної забезпечити нормальний розвиток суспільства. У зв'язку з цим видається, що одним з аспектів особистості, що володіє гуманітарною культурою, є її здатність до ціннісно-раціонального громадського вчинку, в тому числі ціннісно-раціонального підходу до формування критеріїв оцінки феноменів навколишнього світу.

Окремо в зв'язку з питанням про цінності слід сказати про здатність людини до адекватної самооцінки, без якої про гуманітарну культуру годі й казати. Адекватність самооцінки завжди має відхилення в ту або іншу сторону, і якщо в контексті проблем соціальної успішності ця відхилення може бути зрушене в бік завищення індивідом своїх достоїнств, то в контексті проблем гуманітарної культури особистості відхилення може бути зрушене тільки в протилежному напрямку. Це пояснюється тим, що як розвиток особистості, так і повноцінна інтеграція в людську спільноту починається з сумніву в своїх перевагах і своєму праві займати певне соціальне становище. Однак такий сумнів в собі і своїй гідності не повинен бути повним – надмірне заниження самооцінки, що веде до втрати віри в свої здібності і можливості, може стати гальмом на шляху творчої діяльності людини. Гуманітарна культура в такому разі, не реалізуючись в продуктивну людську діяльність, перетворюється в фантомну освіту.

Питання про самооцінку людини найтіснішим чином пов'язане з питанням про її комунікативну культуру, яка також виступає як частина гуманітарної культури особистості. Комунікативна культура є умовою спільного вироблення смислів, необхідних для конкретної діяльності, і

передбачає налаштованість на соціальну інтеграцію. Комунікативна культура проявляється у відмові від домінування, збалансованості оцінок і самооцінок суб'єктів комунікації, відповідно комунікативної інтенції її реальним змістом, значущості цього змісту, відповідно комунікативного акту естетичним критеріям. Найбільш складним в реалізації комунікативної культури є, мабуть, здатність визначити в конкретному комунікативному акті потрібну міру співвідношення між двома протилежними, але абсолютно необхідними для вироблення спільних смислів процесами: прагненням до розширення поля взаєморозуміння і прагненням до утвердження своєї унікальності.

Ще одним важливим компонентом гуманітарної культури є певний рівень гуманітарної освіченості, що включає в себе досить широку обізнаність в різних галузях гуманітарного знання, але воно нею не вичерпується. Справжня гуманітарна освіченість передбачає розуміння тотального взаємозв'язку всього суцього і розвинену здатність вбудовувати свої конкретні знання (перш за все професійні) в систему знань більш високого порядку і використовувати їх згідно з цією системою. Це те, що називається методологічною грамотністю, яка бачиться абсолютною необхідною для повноцінної реалізації людини інтелектуальної професії. Актуальністю проблеми формування цієї здатності обумовлена сучасною освітньою тенденцією розглядати професійну освіту переважно в аспекті її вузької технологічної спрямованості, що веде до втрат в її фундаментальності.

В умовах прискореної зміни парадигм (ідеологічних, технологічних, комунікаційних) гуманітарна освіченість надає розвинене прогностичне мислення і здатність забезпечити збереження і виробництво ціннісних гуманітарних смислів у всіх реальних і віртуальних середовищах людського існування. Зауважимо, що необхідність цього в сучасному світі стає все більш актуальною. Так, Є. Зеленов (2019) зазначає, що «дослідники медіасфери все частіше пишуть про трансформацію багатьох інститутів суспільства під впливом медіа» (с. 75).

Крім того, гуманітарна освіченість пов'язана також із здатністю до творчої переробки сприйнятої інформації, до творчого збагачення гуманітарної культури свого народу, з чого випливає третій дуже важливий компонент гуманітарної культури особистості – її опора на вітчизняну історію і культуру. Справа в тому, що гуманітарна освіта є національно-специфічною в набагато більшому ступені, ніж інші види освіти, оскільки тісно пов'язані з мовою. Це аж ніяк не означає недооцінку світової культурної спадщини, а для України в першу чергу як європейської країни, в культурному багажі якої маємо гуманітарно сформованого українця.

Осмилення феноменів світової культури відбувається у внутрішньому світі людини на рідній мові і відповідно до національної ментальності, яка багато в чому визначає характер прийняття даного культурного феномену та його включення в систему своїх цінностей і знань.

Зрозуміло, в епоху активних міжкультурних контактів, володіння одним, а іноді і декількома іноземними мовами стає необхідністю. При наявності здібностей і сильної мотивації людина швидко опановує іноземною мовою аж до того, що починає на ній думати, що в сукупності з постійними переміщеннями по світу веде до розмивання національної ідентичності. Чи можна говорити про наявність повноцінної гуманітарної культури людини, що орієнтується тільки на загальнолюдські цінності, яка не зв'язує себе з певною культурою, яка не зробила вибір на користь однієї мови? Важко сказати однозначно, тут ще відкривається широке поле для соціально-психологічних досліджень майбутнього. Поки ж в сучасній Україні таких людей не так багато, тому більш продуктивно здається думка, що людина не може освоювати світ безвідносно конкретної культури. Більш того, саме культура, що йде вглиб минулого свого народу, дає людині відчуття свого коріння, без яких справжню освіту людської особистості неможливо досягти.

Одним з найбільш драматичних питань, пов'язаних з гуманітарною культурою особистості, в даний час є питання про реалізацію її в умовах тотальної медіатизації суспільства. З точки зору С. Зеленова (2018), «зараз взагалі можна говорити про поширення нової медіамоделі – залучаючої – на відміну від попередньої, трансляційної» (с. 51). Залучаюча медіа модель, що виникла з поширенням Інтернету і соціальних мереж, зокрема пов'язана з ідеєю «звільненого авторства», яке веде до стрімкого наростання складності картини світу в людському сприйнятті, в той час як трансляційна модель на всіх своїх етапах так чи інакше продовжує редукувати складність картини світу для медіаспоживача.

У контексті цих роздумів гуманітарна культура особистості постає як здатність знайти потрібну міру співвідношення простоти-складності сприйняття і оцінки світу. Це вимагає, по-перше, розвинених інтелектуальних здібностей і, по-друге, наявності певної установки або направляючої ідеї, яка дозволяє вчасно правильно вловити момент, після якого подальша розшифровка та інтерпретація найскладніших феноменів навколишнього світу перестає сприяти творчій діяльності людини і стає гальмом на шляху її соціальної інтеграції.

Особистість, суспільство і держава для свого самозбереження повинні актуалізувати гуманістичні принципи і тиражувати систему цінностей безпеки. Духовна безпека, в цьому випадку, є одним з визначальних

чинників, що детермінують сучасне буття, що конкурентна інтересам особистості, суспільства і держави за умови переваги соціально значущих орієнтацій для впливу принципів гуманізму на суспільну свідомість.

Структурні диспропорції соціально-економічного, політичного і культурно-історичного розвитку держав свідчать про те, що сучасна особистість знаходиться в постійно мінливих умовах, що трансформують аксіологічні варіанти реальності. Саме тому сьогодні не можна недооцінювати питання, пов'язані з маніпулюванням суспільною свідомістю і впливом ЗМІ на людину. У сучасному суспільстві важливо орієнтувати ЗМІ не тільки (і не стільки) на матеріальних цінностях, а й приділяти велику увагу духовним аспектам буття, тому що аксіологічний перекис в соціумі, домінування матеріального чинника не завжди позитивно впливає на духовну безпеку суспільства і культуру сучасної особистості.

Актуалізуючи питання про духовну безпеку суспільства, необхідно пояснити, що «протиріччя між системною комплексністю проблем духовно-морального розвитку і вузьковідомчим характером державного управління процесами в духовній сфері не створює ефективної системи державного управління духовно-моральної безпеки (в тому числі і її інституційна структура). Перераховане вище, в певній мірі, можна розглядати як одну із загроз духовної безпеки» (Теребихин, 2010, с. 647).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основною складовою духовної безпеки життєдіяльності особистості є орієнтація на духовно-моральні цінності. Вони є інтегративною якістю, що належать до сфери смислових життєвих цінностей, що визначають зміст, якість і спрямованість людського буття. Духовна безпека життєдіяльності особистості є сплавом світоглядних ідей та ідеалів з почуттями, волею, потребами, мотивами.

У визначеннях духовної безпеки життєдіяльності особистості можна виділити і загальну основу, і суттєві відмінності, і акцентування різних аспектів досліджуваної категорії, визначаючи її через психологічну діяльність, через мораль, через систему взаємовідносин Я - Ти або Я - Ми. У становленні духовної безпеки життєдіяльності особистості головним є не отримання різноманітних знань, а їх зміст і мета.

Таким чином, теоретичний аналіз дозволив розкрити сутність духовної безпеки життєдіяльності особистості. Це – з'єднання ідей, ідеалів, цінностей гуманітарної культури з почуттями, волею, потребами і мотивами особистості. Вона пов'язана із задоволенням духовних потреб, зі створенням духовно-моральних цінностей, з відносинами між людьми в процесі духовного спілкування.

Література

1. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. 2004. №79. С. 3-9.
2. Шевченко Г. П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. 2018. №84. С. 3-9.
3. Каган М. С. *Философская теория ценности*. Санкт-Петербург : Петрополис, 2003. 205 с.
4. Вебер М. *Избранные произведения*. / под ред. Ю. Давыдова. Москва : Прогресс, 1990, 808 с.
5. Зеленов Є. А. Людина культури як ідеал планетарного виховання студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. 2019. №89. С. 74-87.
6. Зеленов Є. А. Цифрове покоління: ризики, переваги, засоби взаємодії. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. 2018. № 86. С. 46-57.
7. Теребихин В. М. Духовно-нравственный кризис как угроза национальной безопасности и некоторые государственно-управленческие системы духовной безопасности. Центр проблем анализа и гос.-упр. проект. Москва : Научный эксперт, 2010. 736 с.

References

1. Shevchenko, H. P. (2004). Pedagogika dukhovnosti [Pedagogy of spirituality]. *Spirituality of personality: methodology, theory and practice*: collection of scientific papers, 79, 3-9 (ukr).
2. Shevchenko, G. P. (2018). Dukhovna bezpeka: dukhovna kultura i dukhovni tsinnosti suchasnoi liudyny [Spiritual security: spiritual culture and spiritual values of modern man]. *Spirituality of personality: methodology, theory and practice*: collection of scientific papers, 84, 3 – 9 (ukr).
3. Kagan, M. S. (2003). *Filosofskaya teoriya tsennosti* [Philosophical theory of value], 205 Saint Petersburg: Petropolis (rus).
4. Veber, M. (1990). *Izbrannye proizvedeniya* [Selected works], 808. Yu. Davydov (Ed.). Moscow: Progress (rus).
5. Zelenov, E. A. (2019). Liudyna kultury yak ideal planetarnoho vykhovannia studentskoi molodi [Man of culture as an ideal of planetary education of student youth]. *Spirituality of personality: methodology, theory and practice*: collection of scientific papers, 89, 74-87 (ukr).
6. Zelenov, E. A. (2018). Tsyfrove pokolinnia: ryzyky, perevahy, zasoby vzayemodii [Digital generation: risks, benefits, means of interaction.] *Spirituality of personality: methodology, theory and practice*: collection of scientific papers, 86, 46-57 (ukr).
7. Terebikhin, V. M. (2010). Duhovno-nravstvennyy krizis kak ugroza natsionalnoy bezopasnosti i nekotorye gosudarstvenno-upravlencheskie sistemy duhovnoy bezopasnosti [Spiritual and moral crisis as a threat to national security and some state

and administrative systems of spiritual security], 736. Tsentr problem analiza i gos.– upr. proekt. Moscow: Nauchnyu ekspert (rus).

ФОРМИРОВАНИЕ ГУМАНИТАРНОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ЗАЛОГ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

И. Д. Черникова

Гуманитарная культура связана с познанием и освоением человеком интеллектуальных и духовных феноменов, способствующих дальнейшему развитию его как личности и интеграции в человеческое сообщество. Гуманитарная культура личности не является застывшим образованием, она формируется и постоянно обновляется в определенном проблемном поле человеческой деятельности. Гуманитарная культура входит в понятие профессиональной культуры, обеспечивая ее гуманитарную составляющую так же, как профессиональная культура входит в понятие гуманитарной, как установка человека на творческую, социально ответственную профессиональную деятельность.

В статье рассматриваются вопросы развития гуманитарной культуры студентов университета технического профиля. Обнаружен гуманитарный потенциал в смысле технического образования, который способствует развитию компонентов гуманитарной культуры и учитывает базовую систему ценностей (аксиологии) современных общественных отношений как реализацию эффективной формулы духовной безопасности. Духовная безопасность современного общества и гуманитарная культура личности особенно актуальны, в связи с тем, что материальная составляющая не только вызывает духовную безопасность общества, культуру личности, но и выступает необходимым условием для разработки и внедрения более высоких технологий инновационной направленности и актуальных научных открытий. Создание современного высокотехнологичного производства в эпоху развития компьютерно-сетевых программ, внедрение в повседневную жизнь человека элементов искусственного интеллекта, интенсивное применение изобретений, связанных с нанотехнологиями, электромобилями, биороботами, киборгами, несомненно, меняет социальную структуру и общественные отношения. В информационном обществе в период «перезагрузки» общественных отношений особенно актуальным становится сигма безопасности, которая представляет собой личность, обладающую современными профессиональными знаниями, чувством долга, высоким уровнем интеллекта, самосознания, толерантности, которая стремится к гармонии с природой и социумом, где существует уважение к общепринятым нормам поведения, законам.

Ключевые слова: гуманитарная культура, гуманистическая этика, гуманитарная культура человека, ценность, личность, духовная безопасность.

FORMATION OF HUMANITARIAN CULTURE AS A KEY TO SPIRITUAL SAFETY

I. D. Chernikova

Humanitarian culture is associated with the cognition and mastery of intellectual and spiritual phenomena by a person, contributing to his further development as a person and integration into the human community. Humanitarian culture of the individual is not a frozen formation, it is formed and constantly renewed in a certain problematic field of human activity. Humanitarian culture is included in the concept of professional culture, providing its humanitarian component in the same way as professional culture is included in the concept of humanitarian as a person's orientation towards creative, socially responsible professional activity.

The article deals with the development of the humanitarian culture of university students of a technical profile. Humanitarian potential in the sense of technical education is discovered. It contributes to the development of components of humanitarian culture and takes into account the basic system of values (axiology) of modern social relations as the implementation of an effective formula for spiritual security. The spiritual security of modern society and the humanitarian culture of the individual are especially relevant, and due to the fact that the material component not only causes the spiritual security of society, the culture of the individual, but also acts as a prerequisite for the development and implementation of higher innovative technologies and relevant scientific discoveries. The creation of modern high-tech production in the era of the development of computer-network programs, the introduction of elements of artificial intelligence into human everyday life, the intensive use of inventions related to nanotechnology, electric vehicles, biorobots, cyborgs will undoubtedly change the social structure and social relations. In the information society, during the period of "reset" of public relations, the sigma of security becomes especially relevant, which is a person with modern professional knowledge, a sense of duty, a high level of intelligence, self-awareness, tolerance, which strives for harmony with nature and society, where there is respect for generally accepted norms of behavior, laws.

Key words: *Humanitarian culture, humanistic ethics, human humanitarian culture, value, personality, spiritual security.*

Чернікова Ірина Дем'янівна – аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: chernikova_i_d@ukr.net

Черникова Ирина Демьяновна – аспірант кафедри педагогіки Восточноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (г. Северодонецк, Україна). E-mail: chernikova_i_d@ukr.net

Chernikova Iryna Demianivna – Post-graduate student of the Department of Pedagogy of Volodymyr Dahl East Ukrainian University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: chernikova_i_d@ukr.net